

AFGAN ÖZBEKÇESİNİN SERİPUL AĞZINDA -GAN EKİ*

Mevlüt GÜLTEKİN
Çev.: Esra YAVUZ

ÖZET

Bu makalede, Türk dilinin Güneydoğu (Uygur-Karluk) lehçelerinden biri olan Özbek Türkçesinin Afganistan'ın Seripul vilayetinde konuşulan ağzındaki -GAN ekinin standart Özbekçeyle mukayeseli olarak morfofonolojik, cümle bilgisi ve anlam bilgisi işlevleri üzerinde durulmuştur.

-GAN ekinin bitimli fiil, sıfat-fiil ve diğer işlevleri teferruatlı bir şekilde gözden geçirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afgan Özbekçesi, Sıfat-Fiil, Seripul Ağzı, Özbek Türkçesi.

THE SUFFIX -GAN IN THE AFGAN-UZBEK DIALECT OF SERIPUL

ABSTRACT

In this article, -GAN suffix in the dialect of Uzbek, a Turkic language of southeastern branch or Karluk-Uighur, which is spoken in Seripul, a city in north Afghanistan, will be searched in comparison with standard Uzbek, in view of its phonological, syntactical and semantical functions.

It has been in details reviewed finite verb, participle and other functions of -GAN suffix.

Key Words: Afghan-Uzbek, participle, dialect of Seripul, Uzbek.

---

* GÜLTEKİN, Mevlüt, "Das Suffix auf -Gan im Afgano-özbekischen Dialekt von Seripul", 5. Deutschen Turkologenkonferenz, Universität Mainz, Turcologica 69, Harrassowitz Verlag, 2007, s. 193-205.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

0. Giriş

Afgan Özbekçesinin Seripul ağzında –*GAn* eki hem bitimli fiil hem de sıfat-fiil olarak çok sık kullanılmaktadır. Bu çalışmada –*GAn* ekinin Seripul ağzındaki morfofonolojik, cümle bilgisi ve anlam bilgisi ile ilgili bazı özellikleri ele alınacaktır.

Bu çalışmada kullanılan malzeme, her ikisi de Seripul’da doğmuş olan M. Asif Yoldaş ve Fazileddin Vahidi’den derlenmiş ve daha yayımlanmamış metinlerden oluşmaktadır¹. M. Asif Yoldaş 7 yıldır Niğde Üniversitesinde öğrenim görmekte ve şu anda işletme anabilim dalında doktorasını yapmaktadır. Fazileddin Vahidi 2 yıl Türkiye’de öğrenim görmüş ve şuan Yunanistan’da yaşamaktadır. Malzeme olarak aynı zamanda kısa zaman önce yayımlanmış olan Afgan Özbekçesi-Türkçe sözlükten de faydalanılmıştır (Gültekin & Yoldaş 2002).

Orhon Türkçesinde kullanılmayan –*GAn* eki, ilk olarak Uygurlar döneminde geçmiş zaman ve şimdiki zaman anlamlarında sıfat-fiil olarak kullanılmaktadır (Tekin 2000: 172). Orhon Türkçesi ve Uygurcada sonuç bildiren geçmiş zaman için sadece –*mİş* eki kullanılmaktadır. Karahanlı ve Eski Kıpçakçada –*mİş* ve –*GAn* ekleri sonuç bildiren geçmiş zaman için herhangi bir anlam farkı olmaksızın yan yana kullanılmaktadır. Çağataycada ise –*GAn* eki tercih edilmekle beraber, –*mİş* eki de yaygın olarak kullanılmaktadır (Şçerbak 1981: 92–93).

–*GAn* eki kullanıldığı çağdaş Türk lehçelerinde genel olarak şeklini korumuştur. Bu ek bugün Kıpçak, Karluk-Uygur (Güneydoğu grubu) ve Yakutça istisnasıyla Sibiry lehçelerinde genel olarak kullanılır (Şçerbak 1981: 78). Eraslan’a göre (1980: 78) Batı Türkçesinde (=Güneybatı Türkçesi) ekin başındaki –*G* ünsüzünü kaybetmiş ve –*An* ya da –(*y*)*an* biçimine dönüşmüştür. Buna karşılık SSCB Türkologları, –*An* ekinin daha en eski Türkçe döneminde mevcut olduğunu iddia etmişlerdir (Tenişev 1988: 452–455).

–*GAn* eki Seripul ağzında –*ğan* /-*gen*² ve –*qan*/-*ken*² şeklindedir ve ünsüz uyumuna uyar, yani ünlüyle ya da sedalı ünsüzle biten fiil tabanlarına –*ğan*/-*gen* (Örneğin; “kalan” anlamına gelen

¹ Bu metinlerden bir kısmı şu anda yayımlanmıştır: Mevlüt GÜLTEKİN, *Asiyabad’dan Özbek Türkçesi Metinleri*, Niğde 2006.

² Fonetik alfabe olarak Türkiye Türkçesindeki kullanım esas alınmıştır, mesela kalınlık-incelik itibarıyla –*ğan*, –*gæn*; –*qan*, –*kæn* gibi şekiller bu çalışmada dikkate alınmamıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

qa(l)gen) şeklinde ve sedasız ünsüzlerle biten fiil tabanlarına ise *-qan* /*-ken* getirilir (Örneğin; “yatmış” anlamındaki *yatken*).

Seripul ağzında kullanılan *-GAn* eki, standart Özbek Türkçesinde ve diğer İrancalaşmış ağızlarda olduğu gibi uyuma tâbi değildir. Genel olarak ince şekiller *-gen* / *-ken* tercih edilir.

Seripul ağzında *-GAn* ekinin işlevleri sırasıyla şöyledir:

- görünüş-zaman
- isim (=sıfat-fiil)
- diğer kullanımlar

1. -GAn’ın Görünüş-Zamansal Kullanımı

1.1. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Bu *-GAn* bitimli fiil şekli olarak kullanıldığında, *-GAn* ekine şahıs ekleri gelir (bu arada $\emptyset$ 3. Tekil Şahıs ve 3. Çoğul Şahıs *-le(r)*). Bu bir tür öğrenilen geçmiş zaman şeklidir ve standart Özbekçedeki şeklinden anlamca farklı değildir. Sonralık ifade eder³:

Teklik

1. *kegemmen* (<*kelgenmen*) “Ben geldim”
yatkemmen “Ben yatmaya gittim”
2. *kegensen*; *yatkensen*
3. *kegen*; *yatken*

Çokluk

1. *kegemmiz* / *kegembiz* (<*kelgenbiz*);
yatkembiz / *yatkemmiz*
2. *kegensiz*; *yatkensiz*
3. *kegenne(r)* (<*kelgenler*); *yatkenle(r)* / *yatkenne(r)*

1.2. Olumsuzluk

-GAn’ın bu görünüş-zaman şekli üç şekilde olumsuz yapılır.

³ Bu kavram (*postterminalitaet*) için bkz. Johanson 1971: 283-287

1.2.1. Olumsuzluk ifade eden *-me* eki vasıtasıyla kullanımı**Teklik**

1. *kemegemmen* “Ben gelmedim.” vs.
2. *kemegensen*
3. *kemegen*

Çokluk

1. *kemegembiz / kemegemmiz*
2. *kemegensiz*
3. *kemegenle(r) / kemegenne(r)*

1.2.2. Olumsuzluk edatı *emes*'e şahıs eklerinin getirilmesiyle kullanımı**Teklik**

1. *kegen emesmen* “Ben gelmedim / gelmiş değilim” vs.
2. *kegen emessen*
3. *kegen emes*

Çokluk

1. *kegen emesbiz*
2. *kegen emessiz*
3. *kegen emelse(r)*

1.2.3. İki farklı sözdizimsel imkânı olan *yoğ* olumsuzluk kelimesi vasıtasıyla

-GAn + iyelik eki + yoğ, olumsuzluk bildirir.

Teklik

1. *kegenim yoğ*
2. *kegeniñ yoğ*
3. *kegeni yoğ*

Çokluk

1. *kegenibiz yoğ*
2. *kegeniz yoğ*
3. *kegenneri yoğ*

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bu *yoğ* ile kullanılan cümlede özne belirtilmişse yalın halde bulunur:

men köp kettenim yoğ “Ben oraya çok gitmem”

asker barççe ke körge ni yoğ, mundağ çalleñ bogenini “asker gençler görmüş değiller, böyle çalıştığını”

1.2.4. -GAn + -i (İyelik 3. Tekil) + *yoğ* + şahıs eki (3. tekil şahıs -Ø, 3. Çoğul Şahıs -le(r)):

Teklik

1. *kegeni yoğmen*
2. *kegeni yoğsen*
3. *kegeni yoğ*

Çokluk

1. *kegeni yoğbiz*
2. *kegeni yoğsiz*
3. *kegeni yoğle(r)*

Bu yapıda soru cümleleri *mi*'den sonra gelen şahıs ekleriyle kurulur:

Teraktör aydegeni yoğmisiz? “Traktör kullanmışlığınız yok mu?”

Burada sözü geçen olumsuz yapı, standart Özbek dilinde geçerli değildir. Ancak bana göre bu şekil hem Taşkent ağzında (Zuraev 1964:149, açıklama), hem de Tatarcanın Sibiryaya ağzında da vardır (açıklama için bkz. Dmitrieva 1981: 218). Şahıs ekleri *yoq* kelimesinden sonra getirilir ve bu durumda partisip eksiz kullanılır (Örnek: *alğan yoqpın* “ben almadım”).

Bu çalışma için kullandığım metinlerde *yoğ* ile kurulmuş üç olumsuzluk şekli vardır: -GAn + İyelik Eki + *yoğ* + Şahıs Eki. Bu durumda özne bir defa iyelik eki, bir defa şahıs ekiyle olmak üzere iki kere işaretlenmiş olur.

Men töylege bârgenim yoğmen “Ben düğünlere gitmiş değilim.”

Daha önce Menges'in diğer Türk lehçelerinde *yoq* ile kurulan olumsuz yapı hakkında belirttiği gibi, *emes* / *yoğ* şekli de Seripul ağzında -*me* olumsuzluk eki ile kurulan menfi ifadeden daha kuvvetlidir (1968: 145).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Sen bu günani qineniñ yoğ / qıgeni yoğsen. “Sen bu hatayı yapmış değilsin.”

Men u rusku töyge kegen emesmen. “Ben o günkü düğüne gelmiş değilim.”

1.3. Ekin Diğer Kullanımları

-GANi .... -GAN biçimi, birbirini takip eden aynı iki fiil tabanına geldiğinde standart Özbek Türkçesinde de olduğu gibi (Kononov 1960: 219) süreklilik, güçlü hareketi bildirir:

Adam işlegeni işlegen “Adam çalışmış da çalışmış.”

U gapirgeni gapirgen “O konuşmuş da konuşmuş.”

-GAN + İyelik eki, *bâr* ile birleşerek standart Özbek Türkçesinde olduğu gibi (Kononov 1960: 351) varsayım bildirir:

Sizdi bir câyge körgenim bâr “Sizi bir yerde görmüş gibiyim.

Modal (kiplik) şekiller *-di(r)* ile birleşerek kurulur ve *-di(r)* eki *şahıs eklerinden* (veya $\emptyset$, *-IA(r)*) 3. iyelik eki) sonra gelebilir. Bu yapı şüphe, ihtimal ve / ya da tahmin ifade eder:

Teklik

1. *algendirmen / algenmendir* “almışımdır” vb.

2. *algendirsən / algensendir*

3. *algendir*

Çokluk

1. *algenbizdir / algenbizdir*

2. *algendirsiz / algensizdir*

3. *algendile / algenledi(r)*

Bergen kitabiñdi algendirmen esimge yoğ “Verdiğin kitabı almışımdır, aklımda yok”

1.4. *e(r)*- ve *bo(l)*- ile Kurulan Fiil Birleşimleri

-GAN eki ile kurulan basit geçmiş zaman şekli *e(r)*- ve *bo(l)*- yardımcı fiilleri vasıtasıyla fiil birleşimleri kurulabilir.

Bunun *e-* ile birleşen şekilleri azdır:

-GAN *emesmen* vb. (Olumsuz Geçmiş Zaman) bkz yukarıya

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

-GAn edim / ediñ / edi / edik / ediyz / edile(r) (Öğrenilen Geçmişin Hikayesi)

Şüphe edatı *eken* ile:

-GAn ekemmen/ ekensen/ eken/ ekemmiz / ekensiz / ekelle(r)

Çoğunlukla -GAn *emes* ve -GAn *edi* yapıları kullanılır. -GAn *edi* ve -GAn *eken*'in *olumsuz* şekilleri yoktur ve anlamları da standart Özbek Türkçesinden ayrılmaz.

-GAn *emiş* birleşmesi, standart Özbek Türkçesinde ara sıra görülür (Gabain 1945: 114), uygun örnekler metnimizde yoktur.

Şartlı birleşik şekiller *ese* ile değil de -*bo(l)se* ile kurulur ve anlamca standart Özbek Türkçesinden ayrılmaz (Gabain 1945: 115).

U rus sileni oylerezge kegen bosem (h)em esimden çığıpti.
“O gün sizin evinize gelmiş olsam da hatırlamıyorum”

2. -GAn Ekinin İsim (Sıfat-Fiil) Olarak Kullanımı

-GAn sıfat-fiil ekinin başlangıçta zaman olarak belirli bir anlamı yoktur. Buna karşı Seripul ağzında genellikle geçmiş zaman anlamına sahiptir (çünkü bu ağzda bu ekten ayrı, -(*t*)*yken* eki vardır ve şimdiki zaman ve gelecek zaman ifade eder):

bobem aydegen yerini mâla qıladı “Dedem sürmüş olduğu yeri düzlüyor”

aytgen kitabiñdi tapalmadim “Söylediğin kitabı bulamadım.”

Ancak bazen bağlama bağlı olarak -GAn ekinin geniş zaman ve şimdiki zaman anlamında kullanıldığı görülür.

işterab qıgen pişey kör toğadi “Acele eden kedi kör yavru doğurur”

qol(g)e kemegen narselerdi at! “Kullanmadığın eşyaları at!”

İsim olarak kullanılan -GAn ekinin üç gruba ayrılması mümkün:

1. Sıfat Olarak Kullanımı (ilgi cümlesi)
2. İsim-Fiil Olarak Farklı Eklerle Kullanımı
3. Zarf-Fiil Olarak Kullanımı

2.1. Sıfat Olarak Kullanımı

-GAn ile kurulan yapı bir ismi nitelerse işlevce Hint-Avrupa dillerindeki ilgi cümleciklerine benzer. Sıfat-fiil yapısının nitelediği

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

isim partisip grubunun öznesi, nesnesi, zaman ve yer gösteren zarf tümleci olarak kullanılabilir. Aşağıdaki örnek cümlelerde nitelenen isim, ilgili yan tümleciğin öznesidir:

qagen çaydi toktim “artan çayı döktüm”

u oltigen âdam şarabige uhşaydi “o oturan adam sarhoşa benziyor”

yañgi açılgen bir şirketke şeriy boldim “yeni kurulan bir şirkete ortak oldum.”

Eğer nitelenen isim özne değil de nesne veya zarf tümleci olarak kullanılırsa, özne standart Özbek Türkçesinde kullanıldığı gibi nitelenen isme gelen iyelik ekleri ile belirtilir.

agen tarbuzuñ serâb eken “aldığın karpuz çok suluymuş”

ekken buğdaylarimdi özim oraman “ektiğim buğdayları kendim biçtim”

tapken pullarini qumarge ziyân qildi “kazandığı paraları kumarda kaybetti”

işlegen câyiñden rozane niççe pul alasan? “çalıştığın dükkândan ne kadar para kazanıyorsun?”

yatken câyleri cennet bolsin! “yattığı yer cennet olsun!”

Eğer nitelenen kelimenin önünde partisip dışında başka bir işaret zamiri (bu, şu, o) olursa, özneyi ifade eden iyelik eki nitelenen isme değil de partisip ekine gelir. Bu yapı standart Özbekçesinde yoktur:

u aytkeniñ şâirdi ğazeli köp “o söylediğin şairin şiiri çok”

bu qıgenim işke biraw nima deydi? “bu yaptığım işe başkaları ne der?”

Yan tümleciğin öznesi zamir ya da yalın haldeki bir isim olarak belirtilmişse ne sıfat-fiile ne de nitelenen isme özneyi belirtmek için iyelik eki getirilmez:

men (sen / u) körgen âdam bu emes “benim/ senin / onun gördüğüm/ gördüğün/ gördüğü adam bu değil”

mualim bitken kitap yaxşı “öğretmenin yazdığı kitap güzel”

Standart Özbekçede bu durumda da nitelenen isme uygun iyelik eklerinden birinin getirilmesi mümkündür:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

men yâzgan xat / men yâzgan xat-im “Benim yazdığım mektup” (Kononov 1960: 365)

İlgi eki almış bir zamir, özne olduğunda iyelik eki ya –GAn eki almış sıfat-fiile ya da nitelenen isme getirilebilir. Standart Özbekçede bu durumda iyelik eki sadece nitelenen isme getirilir.

seni körgeñiñ âdam / seni görgeñ âdamiñ bu emes “senin gördüğün adam bu değil”

sizdi eşikteniz xaber / sizdi eşitken xaberiz yaxşı emes “işittiğiniz haber doğru değil”

2.2. -GAn’ın Fiil-İsmi İşleviyle Çeşitli Cümle Unsuru Olarak Kullanımı

2.2.1. Özne Olarak (Yalın Hal)

bu kitapti talif qıgen kim eken? “bu kitabı yazan kimmiş?”

aytkenlerim tesir qımadimi? “söylediklerim tesir etmedi mi?”

öziñ qıgen toygılık, birta bergen körgilik (Atasözü) “kendi pişirdiğin doymalık, başkasının verdiği göstermelik”

2.2.2. Nesne Olarak

yalğan aytkenlerni yaxşı körmiymen “yalan söyleyenleri sevmem”

aytkenlerimni amel qılmeydi “söylediklerimi yapmıyor”

köpriq ara yıqıldıñ / bi-hal bogeniñ kördiñ “köprüde yıkıldın / bayıldığını gördün”

2.2.3. Dolaylı Tümleç Olarak

kemey ketseydim, kegenimge pişayman boldim “gelmez olsaydım, geldiğime pişman oldum”

bilgenleriz bilmegenlerizge örgetiñ! “bilenler bilmeyenlere öğretsin!”

2.2.4. İlgi ve Ayrılma Hali Ekleriyle Kullanımı

yığlageniñ paydesi yoğ “(senin) ağlamanın faydası yok”

aytkenleriñdi hammesi yadimden çığdı “söylediklerinin hepsini unuttum”

birge işlegenlerden uş kişi tışqari çığdı “birlikte çalışanlardan üç kişi dışarı çıktı”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2.2.5. İlgi Ekli Nitelenen İsim Olarak Kullanımı

cisimleni ozmin bogeni, quvey zemindi bogenini körsetedi
“cisimlerin ağır olması, yer çekimi olduğunu gösterir”

unnan nari göşti qagenini garip gurabege taxsim qılıp beredi “ondan sonra etin kalanını fakir-fukaraya verirler”

2.2.6. Ayrılma Ekli Yüklem İsmi Olarak Kullanımı

Bule tınawn seni körmekke kelgenlerden(dir) “bunlar biri, dün seni görmek için gelenlerdendir”

2.3. -GAn’ın Yan Cümlede Zarf-Fiil Olarak Kullanımı

2.3.1. Zaman Belirten Cümlecik

2.3.1.1. Hal Ekleri Alan -GAn Ekiyle Kurulmuş Zaman Cümlecikleri

-GAn eki, datif eki olarak temel cümledeki eylemden önce gerçekleşen başka bir eylemi ifade eder (Standart Özbekçedeki *-gani-da*’ya karşılık gelir). (fiil kökü + dolaylı tümleş yapısının, ne zaman yan cümlecik olarak kullanıldığının belirlenmesi, ilgili bağlama göre değişir). Yan cümlenin öznesi yalın halde bulunur; -GAn ekine iyelik eki getirilmesiyle işaretlenmesi ise ihtiyaridir:

men oyge kegenimge oyge hişkim yoğidi “ben eve geldiğimde evde kimse yoktu”

biltir darahle gul aşkenge, kar yağıbdı “geçen sene çiçekler açtığında kar yağmıştı”

Standart Özbekçede -GAn + -GA temel cümledeki eylemin başlama anını ifade ederken Seripul ağzında -GAn + *bol*- “-den beri” buna karşılık gelen işlevi üstüne alır.

Artık sadece şiirlerde görülen *fiil kökü + -GAn + Bulunma Hali eki -DA* asıl cümledeki eylemden, daha önce gerçekleşen ikincil bir yardımcı eylemi ifade eder (Standart Özbekçedeki *-gani-da* gibi):

men külgende külipsiz “ben güldüğümde siz de güldünüz”

mumin sirin körgeniñde eyleme faş “Müminin sırrını gördüğünde açıklama”

-GAn ekinin *-çe* eşitlik eki ile oluşturduğu yapı, temel cümledeki eylemle aynı anda gerçekleşen ya da onun tarzını belirten yapılar kurar.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

âdam gapirgeniçe insanna zawq minen uni eşitiydile “adam konuştuğça insanlar onu zevkle dinliyorlardı ”

xahlagenizçe yeysiz “istediğiniz kadar yersiniz”

-GAn ekinin, sınırlama eki -Geçe ile birleşerek gerçekleştirdiği yapı temel cümledeki eylemin zamansal sınırını gösterir:

Men kegengeçe tâxtagin! “ben gelene kadar bekle ”

İcabetten awel qız, baççe birbirawni köralmeydi, icabet qıgengeçe “kız ile oğlan nişanlanmadan önce birbirini göremez, nişan yapana kadar”

2.3.1.2. -GAn’ın Edatlarla Birleşerek Zaman Gösteren Yancümler Kurması

-GAn eki *beri* edatı ve ayrılma ekiyle birleşerek “-dan beri” temel cümledeki eylemin başlangıç noktasını bildirir.

bu şahar körmegenimden beri köp tağir bolipti “bu şehir görmeyeli çok değişmiş”

-GAn eki, iyelik eki ve *sari* edatı ile birleşerek temel cümlenin eyleminden hemen önce gerçekleştiğini bildirir.

oğri, derbazeni aşkenim sari çığıp qaşti “hırsız kapıyı açar açmaz hemen kaçtı ”

men bârgenim sari moter keldi “ben (oraya) varır varmaz araba geldi”

-GAn ekinin ablatif eki ve *keyin* ve *nari (nâri)* “sonra” edatları ile birleşmesi de temel cümle eyleminden önce gerçekleşen ikincil bir eylemi gösterir.

çaxmağ urgandan keyin âsman gurildeydi “şimşek çaktıktan sonra gök gürüldedi”

işiñ xalas bogennen keyin kegin “işiniz bittikten sonra hemen gelin”

ihtilat qıgennen nâri sora ham-divaller çıqıp ketedi “sohbet ettikten sonra çoğu tanıdıklar çıkıp gitti”

urdan çıqqannan nari tâxtamadan yürüdim “oradan çıktuktan sonra durmadan yürüdüm”

-GAn ekinin *zamet*, *çağ* ve *waxt* “zaman” kelimeleriyle birleşmesi de zaman ifade etmek için aynı şekilde işlev görür. Bu durumda iyelik eki standart Özbekçede olduğu gibi genelde –GAn

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

ekine, bazen de zaman ifade eden kelimeye (aslında nitelenen isim olarak) eklenir:

akasini âldige kegeni zamet, akasi ipti tartip qoybiredi
“abisinin yanına geldiği zaman, abisi ipi çekiverir”

senge yardım beredur fakir bolgeniñ çağı “sana yardım verir fakir olduğun zaman”

yağmur yaqqani waxke / yağmur yaqqen waxtixe qardeydiñ?
“yağmur yağdığı zaman neredeydin?”

2.3.2. Sebep Cümlecikleri

–*GAn* eki, çıkma hali eki ve *uçun* (*uçin*, *uçın*) “için” edatıyla birleşip yancümlede zarf-fiil oluşturarak, temel cümledeki eylemin sebebini bildirir.

qorkeniden ter tayige qaldi “korktuğundan kan ter içinde kaldı”

vatanımdan uzağ bogenimden uçun köp ğamnakmen
“vatanımdan uzak olduğumdan çok üzüntülüym”

musičeni qanati sınığ bolgeni uçin uçalmaydi “kumrunun kanadı kırıldığından uçamıyor”

2.3.3. Niteleme Cümlecikleri

–*Gen* ekinin –*dey* eki ile birleşmesiyle kurulan yancümle, temel cümlelerin fiiliyle kıyaslamayı ifade eder. Bu yapı eylemin geçici olarak devam ettiğini bildirir:

qaxıt bogendey tapalmadim “kıtık olmuş gibi bulamadım ”

bâla meni körgendey kucağımge alladi “çocuk beni tanımış gibi kucağıma atladi”

Kağazlari meni keskenimdey kes! “kâğıtları benim kestiğim gibi kes!”

3. –*GAn* Ekinin Diğer Kullanımları

3.1. Yapım Eki Olarak

–*GAn* eki kelime yapım eki olarak işlek değildir –*GAn* eki ile kurulmuş az sayıda kelime vardır. Örneğin:

<i>körmege</i>	“görgüsüz”	<	<i>kör-</i>	“görmek”
<i>qapgan</i>	“kapan”	<	<i>qap-</i>	“yakalamak”
<i>qatken</i>	“kurumuş, bayat”	<	<i>qat-</i>	“kurumak”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

tişqan “fare, sıçan” < *çiş-qan* <
sıç- “dışkılamak”

3.2. –(I)yken Eki ile Kurulmuş Şimdiki ve Gelecek Zaman Sıfat-Fiili

–(I)yken ile kurulan şimdiki zaman ve gelecek zaman sıfat-fiili Seripul Ağzında çeşitli işlevlerde kullanılmaktadır. Bu ek benim kanaatime göre standart Özbekçedeki –(a)yâtgan ekinin kısaltmış şeklidir.

Türkiyege oqiyken igitle bizleniki dey emes “Türkiyede okuyan gençler bizimkiler (Afganistan) gibi değil”

Sizdi başqa ayti(y)keniñiz bâ(r) mi bu barige? “Sizin başka bir söyleyeceğiniz var mı bu konu hakkında?”

–(I)yken yardımıyla bazı yeni kelimeler de yapılmaktadır. Örneğin:

tayrdi tuzati(y)ken “teker tamircisi”
oqıp bitiyken âdam “okur-yazan adam”
can aliyken firişte “can alan melek (Cebrail)”

3.3. –GAn + Yardımcı Fiil

–GAn eki + İyelik Hali Eki + ke(l)- yapısı kuvvetli bir istek bildirir. Standart Özbekçede benzer bir yapı için –GAn yerine –GI kullanılır:

iş qıgeni kemegen dehqan orağını qulax minen tezleydi (Atasözü) “iş yapmayı istemeyen çiftçi orağını toprakla bileyley”

yegenim kemeydi “yiyesim gelmedi”

–GAn + İyelik Hali Eki + bol- yapısı temel cümledeki eylemin başlangıç noktasını gösterir:

kegenim altı ay boldi “geleli altı ay oldu”

âdamdi bu işti xalas qıgeni uç kün boldi “adam bu işi bitireli üç gün oldu”

SONUÇ

Afgan Özbekçesinin Seripul ağzında –GAn eki çok sık bir şekilde hem çekimli fiil biçimi hem de sıfat-fiil olarak kullanılır. Bitimli fiil şekli olarak kullanıldığında –GAn ekine şahıs ekleri getirilir ve bu yapı sonralık ifade eder (*qagensen* “kalmışsın”). –GAn eki, e(r)- “bulunmak” veya bo(l)- “olmak” yardımcı fiilleriyle fiil

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

birleşimleri kurar. Bu birleşimler genel olarak anlamca ve cümle bilgisi açısından standart Özbekçeden farklı değildirler (*kegen edi* “o / gelmişti”; *kegen bosem (h)em* “gelmiş olsam da”).

-*GAn* ile kurulan bitimli fiil şekli olumsuz yapılırken standart Özbekçedeki bilinen imkânlar yanında başka bir şekil daha kullanılmaktadır, yani -*GAn* + *Teklik* 3. *Şahıs İyelik Eki* + *yoğ* + *Şahıs Eki* (*qageni yoğmen* “kalmadım”)

Sıfat-fiil olarak kullanılan -*GAn* eki Afgan-Özbekçesinin Seripul Ağzında ya niteleyici ya da fiil-ismi olarak kullanılır. Niteleyici işlevde olan -*GAn* 'a iyelik eki de getirilebilir (*bu qıgenim iş* “bu yaptığım iş”; *seni körgeñiñ adam* “senin gördüğün adam”). Standart Özbekçede benzer durumlarda iyelik eki sadece nitelenen isme gelir. -*GAn* eki fiil-ismi olarak kullanıldığında standart Özbekçede olduğu gibi çokluk, iyelik ve hal eklerini alır ve cümlede özne, nesne, niteleyici veya yüklem ismi olarak kullanılır.

-*GAn* + *İyelik eki*, hal ekleri ve edatlarla birleşerek zarf işlevli yan cümleciklerin kurulmasına yarar. Bu durumda da, kullanımda standart Özbekçeden sapmalar olur.

-(*Iyken* ile kurulan şimdiki zaman ve gelecek zaman sıfat-fiili standart Özbekçedeki -(*a*)*yâtgan* yapısından gelir ve birçok işlevi vardır.

-*GAn* ekinin yardımcı fiillerle kurduğu yapı da standart Özbekçeye göre farklılıklar gösterir (-*GAn* + *İyelik eki* + kel- “kuvvetli istek”).

KAYNAKÇA

- DMİTRİEVA, Lyudmila V., **Yazık barabinskih tatar** (Baraba Tatarlarının Dili), Leningrad 1981.
- ERASLAN, Kemal, **Eski Türkçede İsim-Fiiller**. İstanbul 1980.
- GABAİN, V. Annemarie, **Özbekische Grammatik** (Özbekçe Dilbilgisi), Leipzig 1945.
- GÜLTEKİN, Mevlüt, YOLDAŞ Muhammed Asif, **Afganistan Özbekçesi-Türkçe Sözlük**, Ankara 2002.
- JOHANSON, Lars, **Aspekt im Türkischen** (Türkçede Görünüş), Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkeitürkischen

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Aspektsystems. (Studia Turcica Upsaliensia 1.) Uppsala 1971.

KONONOV, Andrej N., **Grammatika sovremennogo uzbekskogo literaturnogo yazıka** (Çağdaş Özbek Edebi Dilinin Grameri), Moskva 1960 [u. a.].

MENGES, Karl H., **The Turkic Languages and Peoples, An Introduction to Turkic Studies** (Türk Dilleri ve Halkları, Türk Dili Araştırmalarına Giriş), Wiesbaden 1968.

ŞÇERBAK, Aleksandr M., **Oçerki po svravnitel'noj morfologii tyurkskih yazıkov (Glagol)** (Türk Dillerinin Karşılaştırılmalı Şekil Bilgisi Denemesi (Fiil)), Leningrad 1981.

TEKİN, Talat, **Orhon Türkçesi Grameri**, (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9.), Ankara 2000.

TENİŞEV, Edgem R. (ed.), **Sravnitel'no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkiov. Morfologiya** (Türk Dillerinin Karşılaştırılmalı Tarihi Grameri, Şekil Bilgisi), Moskva 1988.

TUMEŞAVA, D. G., **Yazık sibirskih tatar** (Sibirya Tatarlarının Dili), Kazan 1968.

ZURAEV, B., **Şahrisabskiy govor uzbekskogo yazıka** (Özbek Dilinin Şehrisebz Ağzı), Taşkent 1964.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*